

Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos

Vytautas Berenis

Straipsnyje nagrinėjama naujos tyrimų krypties – egodokumentų – raida ir plėtotė, aptariamos šios savitos tarpdalykinės disciplinos atsiradimo aplinkybės, ieškant naujos tyrimų strategijos, pasitraukus iš aktyvios veiklos prancūzų Analų (*Annales*) mokyklai. Supažindinama su šios šakos atstovų Jacques'o Presserio, Rudolfo Dekkerio, Jameso Amelango metodologinėmis nuostatomis. Teigiama, kad egodokumentikos tyrimai sudaro galimybes „išgryninti“ savitą epistolinį šaltinį, kurti autentiškesnę istorinės asmenybės ir socialinės grupės vaizdą. Pripažįstant egodokumentikos – ir liuanistinės, ir kitakalbės – mokslinės analizės stygių, manoma, kad šios krypties tyrimai Lietuvoje turi geras plėtotės perspektyvas.

Pagrindiniai žodžiai: egodokumentai, kultūros istorija ir metodologija, Lietuvos epistoliniai šaltiniai, istoriografija

Nyderlandų istorikas Rudolfas Dekkeris egodokumentų tyrimų pradžia sieja su kito tautiečio istoriko Jacques'o Presserio (1899–1980), įvedusio šį terminą praėjusio šimtmečio penktajame dešimtmetyje, darbais. Patyręs Holokausto baisumus, J. Presseris po Antrojo pasaulinio karo 1949 m. olandų kalba išleido garsųjį Anos Frank *Dienoraštį*. Vėliau 1955 m. jis parengė Holokaustą išgyvenusių Nyderlandų žydų liudijimus kaip „Pelenai vėjyje“ (*Ondergang*), kurie aštuntajame dešimtmetyje prisidėjo prie žodinės tradicijos, liudijimų, atsiminimų išpopuliarėjimo istorijos tyrimuose. Pati *egodokumento* (vok. *Selbstzeugnis*) sąvoka yra būdas įvardyti įvairių tekstų visumą, todėl jis turi kelis apibrėžimus, kurių sutinkama gana įvairių, pavyzdžiui, dokumentai, kuriuos „aš sąmoningai ar nesąmoningai apie save atskleidžiu arba slepiu“.

Nyderlanduose veikia Egodokumentų ir istorijos studijų centras (*Center of Study of Egodocuments and History*), kuriam vadovauja istorikas R. Dekkeris, leidžiamas leidinys „Egodokumentai ir istorija“ (*Egodocuments and History*)¹. Yra parengtas ir pateiktas europinis projektas „Rašymas pirmuoju asmeniu europiniame kontekste“ (*First Writing in European Context FRWEC*), kuriame pareiškė norą dalyvauti daugelis Europos, taip pat ir Lietuvos mokslininkų. Mūsų šalyje plėtojamas Lietuvos egodokumentinio paveldo projektas (LEGODOK).

¹ Rudolf Dekker, Arianne Beggerman. *Child of Enlightenment: Revolutionary Europe Reflected in a Boyhood Diary*. Leiden-Boston, 2009; Rudolph Dekker. *Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*. Hilversum, 2002; Winfred Schulze. *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin, 1996.

J. Presserio kolega istorikas Janas Romeinas teigė, kad autobiografija yra labiausiai nepatikimas iš visų istorinių šaltinių. Vokiečių istorikas Leopoldas Ranke, dar XIX amžiuje suformavęs istorijos kaip pretenduojančios į mokslo statusą principus, taip pat nepasitikėjo atsiminimais, įtariai vertino dienoraštį kaip visavertį istorijos šaltinį. Pavyzdžiui, Cezario veikalas *Apie galų karą* vertinamas kaip asmenybės, siekiančios absoliučios politinės valdžios, parašytas kūrinys, nemažai įtarimų keliančių atsiminimų galima atrasti Antrojo pasaulinio karo memuaristikoje. Bene plačiausiai egodokumentų tyrimų metodologinę bazę išplėtojo Jamesas Amelangas 1998 m. išleistoje studijoje *Ikaro skrydis: amatininko autobiografija ankstyvoje modernioje Europoje*.

Ispanijoje gyvenantis amerikiečių mokslininkas profesorius Jamesas Amelangas (g. 1952), dirbęs Floridos universitete (1981–1988 m.), persikėlė dirbti ir gyventi į Ispaniją (1989 m.). Šiuo metu jis dėsto Madrido autonominio universiteto Moderniosios istorijos fakultete, kuriame skaito „Žydų tautos istorijos“ ir „Žydai ir moriskai modernioje Ispanijoje“ kursus. Dar 1986 m. JAV išleido monografiją *Barselonos garbės piliečiai: patricijų kultūros ir klasės santykiai 1490–1714 metais*. Mokslininką išgarsinusi minėta monografija atvėrė naujas galimybes formuoti egodokumentams kaip atskirai tyrimų sričiai. Savo monografijoje J. Amelangas pagrindė egodokumento kaip tyrimo objekto metodologines prieigas. Jo nuomone, egodokumentų tyrimai yra glaudžiai susiję su liaudies kultūra. Iš visuomenės apačių kilę autoriai, skirtingai nuo aukštuomenės atstovų, palikusių tokio pobūdžio epistolinius dokumentus, rašė būdami įsitikinę, jog jų „rašliavos“ niekas neskaitys.

Autobiografinis rašymas, arba „autobiografinė kultūrinė praktika“, ypač suklestėjo Vokietijoje XVIII a. antrojoje pusėje, vėliau ją išpopuliarino romantizmas. Romantizmo ideologijos dėmesio centre buvo individas, siekiantis nutraukti ryšius su tradicine visuomene. Šio individo emocinis ir estetinis santykis su tikrove išplėtė egodokumentų arealą visoje Europoje, bet užslopino „liaudiško egodokumento“ raidą.

Kita svarbi egodokumentų tyrimų metodologinė problema yra įvairių mokslo krypčių ir mokyklų ginčai apie egodokumentų tyrimų strategijas. Istorikai, sociologai, literatūrologai, antropologai tarpusavyje „kovoja“ už autobiografijos sampratą. Kaip pažymi J. Amelangas, istorikai mažai dėmesio kreipė į „liaudies autobiografiją“, pasitelkdavo tik kaip šalutinį šaltinį savo tyrinėjimuose. Tiesa, JAV ir Didžiojoje Britanijoje istorikai, panaudodami asmenines autobiografijas, išleido nemažai darbų apie darbininkų gyvenimą, jų pasaulėžiūrą. Šie tyrimai yra tiesiogiai siejami su šių šalių industrializacijos istorija. J. Amelangas pažymi, kad tokie tyrimai turi daugiaprasmę ir daugialypę strategiją, nes apima įvairius ideologijos, žanro, metodologijos sąlygajamus rašytinius šaltinius, kurie vadinami tekstu, naratyvu, dokumentu, atmintimi, laišku, dienoraščiu, kelionės dienoraščiu, atsiminimais ir t. t. Knygoje nagrinėjamas Barselonoje XVII a. pirmojoje pusėje gyvenusio kailiadirbių cecho pameistrio Miquelo Paretso rašytas dienoraštis. Jis pradėjo rašyti būdamas šešiolikos metų, t. y. 1626 m.,

ir rašė iki savo mirties 1660 metais. Šiame egodokumente M. Paretsas pateikia Barselonos miesto ir miestiečių kasdienybę, asmeninius gyvenimo įvykius ir išpūdžius.

J. Amelangas studijoje atskleidžia metodologines egodokumento tyrimų perspektyvas humanitariniuose ir socialiniuose moksluose². Egodokumentai suteikia galimybę skaitytojui skaityti ir perskaityti praeities tekstus kaip dinamišką, nuolat besikeičiantį istorinį šaltinį. Minėti rašytiniai šaltiniai yra įvairiai vadinami (ital. *ricordance, libri di famiglia*, vok. *Tagebücher*). Dienoraščių formos taip pat įvairios – tai kariniai, kelionių, diplomatiniai, asmeniniai gyvenimo, ūkio ir net šeimos sveikatos būklės užrašai. Šiai sričiai galima priskirti memuarus ir autobiografijas, taip pat miesto kronikas, arba metraščius, privačią korespondenciją³. Egodokumentų tyrimų išta- kas galima sieti su XIX a. ir XX a. pradžios vokiečių filosofine ir filologine tradicija. Vokiečių filosofas Vilhelmas Dilthey'us, kurį klasikiniai filosofai niekina už jo teorijoje suformuluotą iracionalią vaizduotę ir istorizmą, asmenybių raštijos tyrimus grindė įsijautimo (*Einfüllung*) metodu, nors istorikai nesugebėjo ar nenorėjo priimti jo individualaus išgyvenimo, įsijautimo metodologijos.

Tiesa, egodokumentų tyrimų tradicijos ištakomis taip pat galima laikyti vokiečių istoriko Georgo Mischo dar 1907 m. išleistą *Autobiografijos istorijos* pirmąjį tomą, skirtą antikinės autobiografijos žanrui. Šis tyrinėtojas, visą gyvenimą paskyręs šiai temai, išleido 8 tomus – paskutinis išėjo po jo mirties 1969 metais. Taip pat minėtina filosofo Hanso-Georgo Gadamerio plėtotą hermeneutinė filosofija.

Lietuvių skaitytojas gali susipažinti su pasaulinio garso raštijos kūriniiais, kuriuos yra pagrindo priskirti prie egodokumentų. Tai šv. Augustino *Išpažintis*, Pierro Abélard'o *Laiškai Eloizai*, Benvenuto Cellinio *Gyvenimas*, Michelio de Montaigne'o *Dienoraštis*. Iš lietuvių rašytinės tradicijos prie jų galima priskirti Jono Basanavičiaus *Mano gyvenimo ir ligų istoriją*, Merkelio Račkausko *Užrašus*, Igno Domeikos *Mano ke- liones*, Mykolo Rōmerio *Dienoraščius*, Motiejaus Valančiaus *Pastabas pačiam sau* ir kitus rašytinius šaltinius.

Dabartiniu metu egodokumentų publikavimas Lietuvoje yra tęsiamas. Kaip pavyzdį galima paminėti Kauno leidyklos „Vox altera“ veiklą: ši leidykla per trejus

² Metodologinės egodokumentų tyrimų problemos išdėstytos monografijos įvade ir paskutiniame knygos skyriuje. Jų analizė reikalauj atskiro aptarimo bei plačios istorinės apžvalgos. Žr.: George Misch. *Geschichte der Autobiographie*. Bern: Francke, 1949–1970, 7 vol. Kultūros istorijoje atgyja ir populiarėja jau beveik pamiršti istoriografiniai teoriniai ir praktiniai tyrimai. Galime pažymėti praėjusio šimtmečio ketvirtajame dešimtmetyje parašytą ir tik po kelių dešimtmečių išpopuliarėjusį sociologo Norberto Elias'o veikalą *Apie civilizacijos procesą: Sociogenetiniai ir psichogenetiniai tyrimai (Über den Prozeß der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen)*. Prie egodokumentų tyrimų plėtotės ypač prisidėjo Edvardas Bottas studijoje *Family and Social Network: Roles, Norms and External Relationships in Ordinary Urban Families*. London: Tavistock Publications, 1971 (pirmasis leidimas 1957 m.). Tai liudija difuzinę istorijos tyrimų plėtotę.

³ Galima paminėti svarbesnius šią temą plėtojusius darbus: Andrew Miles. *Social Mobility in Nineteenth- and Early Twentieth-Century*. London: Macmillan, 1999; Michael Mascuch. *Origins of the Individualist Self: Autobiography and Self-Identity in England 1591–1791*. Stanford University Press, 1996, Cambridge: Polity Press, 1997; Stephen Shapiro. The Dark Continent of Literature Autobiography. In: *Comparative Literature Studies*, 1968, Vol. 5, p. 421–454; Roy Porter. *Rewriting the Self Histories from Middle Ages in the Present*. London: Routledge, 1996.

metus, nuo 2009 iki 2012 m., išleido keliolika XX a. karuose dalyvavusių karių atsiminimų, kurie sulaukė nemažo karo istorija besidominančių skaitytojų populiarumo⁴. Kovų aprašymas, egzistencinė gyvenimo ir mirties pajauta audrina skaitytoją. Pavyzdžiui, vokiečių kareivio kulkosvaidininko atsiminimuose parodoma karo kasdienybė, kareivių išgyvenimai, priešo vertinimas, trapios žmogaus egzistencijos klausimai. Įdomi ir pačių atsiminimų struktūra: jie sudaryti iš Antrojo pasaulinio karo metais rašyto ir tik dalies išsaugoto dienoraščio bei po karo rašytų prisiminimų, iš dalies atkuriant pražuvusio dienoraščio dalis. Kareivis Günteris Koschorekas rašo: „Tuomet vieną dieną savo užrašų pasigedau ir pamaniau, kad būsiu juos pražudęs keisdamas gyvenamąją vietą. Tik daug vėliau sužinojau, jog per skubotas skyrybas su pirmąja žmona šeštojo dešimtmečio viduryje palikau užrašus mūsų bendrame bute“ (Koschorek 2008, p. 10). Vokiečių kariams buvo draudžiama rašyti dienoraščius, todėl savo užrašus jis slėpė kuprinėje, o gavęs trumpas atostogas užsiuvo juos vilnoniame palte po pamušalu. Užrašai keliavo po pasaulį, vėliau dukra iš pirmosios santuokos atvežė G. Koschoreko užrašus iš JAV. Praėjus tiek laiko visus dialogus tebuvo įmanoma perteikti tik iš atminties, suteikiant jiems ano laiko prasmę. „Tuo laiku daug užsirašinėdavau, po karo savo pastabas ketindamas panaudoti faktais paremtam pasakojimui. Iš pradžių rašiau dienoraštį, nors mums, landverams, tas drausta. Vėliau, atsidūręs fronte, kovinių veiksmų metu įgrūdavau jį į vieną iš savo krepšių“ (ten pat, p. 12). 1942 m. gruodžio 13 d. Stalingrado kautynėse dienoraštis pateko priešui į rankas. Po karo teko rašyti tai, ką prisiminė ir išgyveno.

Egodokumentai kaip savitas tyrimų objektas išsirutuliojo iš mikroistorijos, lingvistikos ir žodinės istorijos sąveikos. Visų pirma šios gana naujos tyrimų disciplinos ištakos yra mikroistorijos tyrimai, kuriuos plėtojo italų mokslininkai Carlo Ginzburgas, Carlo Poni, Edvardo Brendi ir Giovanni Levi. JAV šią kryptį išgarsino istorikės Natalie Davies knyga *The Return of Martin Guerre (Martino Guerro sugrįžimas)*, pagal kurią buvo sukurtas meninis filmas. Mikroistorijos kaip naujos tyrimų krypties atsiradimą ženklina dvi istorikų monografijos: prancūzo Emmanuelio Le Roy'aus Ladurie *Montaillou* ir italo Carlo Ginsburgo *Sūris ir kirminai (Cheese and the Worms)*, kuriose tiriamos socialinių apačių mentalinės nuostatos. Savo knygoje italų tyrinėtojas nagrinėja XVI a. Italijoje gyvenusio malūnininko Mennochio, o prancūzų istorikas – XIV a. Montaillou kaimo dvidešimt penkių gyventojų, inkvizicijos apkaltintų erezija, parodymus. Mikroistorinis metodas yra glaudžiai susijęs su socialine antropologija, iš kurios mikroistorikai perėmė „socialinės dramos“ sąvoką, kuria apibūdina visuo-

⁴ Gotlob Herbert Bidemann. *Mirtiname mūšyje: Nuo Krymo iki Kuršo 1941–1945: vokiečių pėstininko atsiminimai*. Iš anglų k. vertė Mykolas Šilinis. Kaunas: Vox altera, 2010; Eugene Bondermut Sledge. *Ramijame vandenyne: Paleliu ir Okinava 1941–1945: amerikiečių pėstininko atsiminimai*. Iš anglų k. vertė Antanas Inklėrius. Kaunas: Vox altera, 2010; John Leppelman. *Kraujas ant parašiuoto diržų: oro desantininko trisdešimt penki mėnesiai Vietname*. Iš anglų k. vertė Augustinas Žukas. Kaunas: Vox altera, 2012; Jake Scott. *Kraujo krešulys: Afganistanas 2006: britų parašiuotinko atsiminimai*. Iš anglų k. vertė Antanas Inklėrius. Kaunas: Vox altera, 2011; Hans von Luck. *Savojo laiko belaisvis: Vermachto karininko atsiminimai*. Iš vokiečių k. vertė Mykolas Šilinis. Kaunas: Vox altera, 2009.

menės krizę, dezintegraciją. Šių istorikų darbai labai išpopuliarėjo, tačiau dauguma akademinės istorikų bendruomenės atstovų kritiškai vertino minėtas studijas. Vis dėlto niekas negalėjo ginčyti demokratinės tyrimų tendencijos – nežinomų ar mažai žinomų žmonių gyvenimų, lokalių bendruomenių (kaimų, miestelių) tyrimų naujumo. Akademiniai sluoksniai kritikavo tyrinėtojus už perdėtus apibendrinimus ir tipologijos stoką. Ar malūnininko Mennochio ir prancūzų kaimiečių pažiūros išreiškia bendrą ano meto kaimiečių požiūrį į pasaulį, religiją? Kitaip tariant, čia susiduriame su *individualumo-universalumo, atskirybės-bendrybės* problema istorijos disciplinoje. Bet šis, anot italų istoriko Carlo Poni, „išskirtinis normalumas“ išryškino socialinių įtampų, mažų socialinių bendruomenių skirtumus, abipusę priklausomybę nuo aristokratinės klasės ir visos šalies visuomenės (Burke 1993, p. 38–43).

Kita tyrimų kryptis, netiesiogiai siejama su egodokumentų tyrimais, yra naujasis istorizmas. Naujasis istorizmas literatūroje ir kultūros istorijoje atsirado kaip humanitarinių ir socialinių mokslų suartėjimo bei sąveikos rezultatas, reakcija į istorinių tyrimų objektų ir temų elitiškumą. Kaip pažymi šios krypties atstovai, „žmonės, iki tol palikti už deramo dėmesio lauko – minia pusiau pamišusių religinių vizionierių, pusiau raštingų politinių agitatorių, šiurkščiaavidžių valstiečių, apsiavusių stambių galvučių vinimis pakaltais batais, dendžių, kurių rašliava buvo atmesta kaip imperijos biurokratų, išlaisvintų vergų, moterų prozininkių, apšauktų įžūliomis raševomis, mokytų moterų, atstumtų nuo lengvai prieinamų išsilavinimo resursų, liežuvautojų, provincijos politikierių, šarlatanų, pamirštų akademikų – įsiveržė į viešumą, o gal veikia buvo pakviesti įeiti mūsų kartos kritikų“ (Speičytė 2006, p. 282).

Prie egodokumentų galima priskirti ir asmenų eilėraščius, rašytus į sąsiuvinius, nesitikint kada nors išspausdinti. Juk šiurkštūs, dažnai neprofesionaliai eiliuoti žodžiai taip pat išreiškė jų pasaulėjautą, asmenines intencijas, anuometį socialinio gyvenimo supratimą.

Anksčiau istorikų nepakankamai vertinami istoriniai šaltiniai, kurie įvardyti kaip egodokumentai, dabar įgauna visateisio šaltinio statusą. Jų panaudojimas leidžia prabilti, anot R. Dekkerio, „kitiems balsams“ istorijoje – amatininkams, darbininkams, valstiečiams.

Filosofas Arūnas Sverdiolas teigia, kad „kultūros rašymas yra savotiškas reikšmių ansamblių gyvenimo užtikrinimo, praeities reikšmių ansamblių gyvenimo užtikrinimo, praeities sudabartinimo būdas. Rašyti kultūros istoriją – reiškia leisti jai prabilti“ (Sverdiolas 1992, p. 11).

Šiuose tyrimuose neliteratūriniais tekstams skiriamas toks pat dėmesys, kaip grožiniams literatūros kūriniams. Tyrimuose plačiai vartojama amerikiečių antropologo Cliffordo Geertzo įvesta *sodraus* (tankaus) aprašymo sąvoka, apibūdinanti socialinę ir kultūrinę tikrovę, įskaitant ir tekstą, kaip panirusį į daugeriopas kultūrinės reikšmės ir praktikas. Istorinis subjektas traktuojamas ne tik kaip diskurso struktūra, bet ir kaip valia veikti pasižymintis, tam tikrą laikyseną pasaulyje užimantis „kūnas ir balsas“.

Kokias naujas ideologines gaires brėžia ši naujoji tyrimų kryptis? Visų pirma, ji teigia „demokratinę“ tyrimų perspektyvą. Anksčiau dažniausiai buvo tyrinėjamas žymių žmonių epistolinis palikimas, o egodokumento tyrimai apima paprastų, „pasiimusių istorijoje“ žmonių rašytinius dokumentus. Tyrinėjant tokio pobūdžio dokumentus, galima pamatyti įvairių epochų skirtingų socialinių sluoksnių – feodalinio elito ir varguomenės, filosofo ir pirklio, dvariščio ir miestiečio mentalinius skirtumus, gyvenimą skirtinguose pasauliuose. „Visa istorija yra mažumos arba kelių nuošimčių istorija. Ir šaltiniai kalba apie minėtos mažumos gyvenimą, veiklą bei interesus. Tuo tarpu dirbančioji dauguma šaltiniuose yra beveik neatspindėta“, – teigia istorikas Edvardas Gudavičius (2008, p. 200).

Kaip jau minėjome, aptariama tyrimų kryptis susiduria su metodologiniais sunkumais. Galima paminėti gana painius santykius apibrėžiant autobiografijos ir atsiminimų skirtumus. Autobiografija, be abejonės, yra svarbi atsiminimų dalis, bet dažnai joje svarbią vietą užima įvairūs visuomeniniai ir politiniai įvykiai, kurie atlieka didesnę vaidmenį nei ištraukos, susijusios su autoriaus asmenybe, todėl tokiu atveju „atsiminimų“ sąvoka yra tinkamesnė negu „autobiografijos“ sąvoka (Figeac 2007, p. 15). Kaip pažymi prancūzų mokslininkas Michelis Figeac'as, prancūzų *XIX amžiaus universaliamė didžiąjame žodyne* jau yra nubrėžti skirtumai tarp šių dviejų rašytinių šaltinių. Atsiminimus rašantis asmuo kaip liudininkas dažniausiai subjektyviai nušviečia epochos įvykius. Juose aprašomi žmogaus išorinio gyvenimo įvykiai, kuriuose autorius užima vienokią ir kitokią poziciją. Autobiografija, kuri yra glaudžiau susijusi su egodokumentu, išreiškia vidinius išgyvenimus, yra savitas epochos individualus „branduolys“, atskleidžiantis vėlesniųjų amžių skaitytojui savo individualybę. M. Figeacas pateiktame egodokumento apibrėžime akcentuoja asmens „jausmingumą“ kaip geriausiai atskleidžiantį žmogaus išgyvenimus. Pavyzdžiui, prancūzas audėjas Louis Simonas, apie kurio asmenį istorijoje byloja tik išlikęs jo dienaštis, aprašė skurdžių visuomenės gyvenimą, tiesa, daug vietos dienaštyje skirdamas savo meilės išgyvenimams – 37 puslapius iš 98 (ten pat).

Prancūzų istorikas François-Josephas Ruggiu, aptardamas naujas istorijos disciplinos tendencijas po Analų mokyklos, išskiria kelis svarbius pokyčius istorijos disciplinos raidoje. Visų pirma, labai suintensyvėjo įvairių socialinių, humanitarinių mokslų ir informatikos sąveika. Plėtojamas prozopografijos metodas, tiriantis visuomenės ir jos įvairių grupių socialinius ryšius, pasirenkant vieną ar keletą bruožų, būdingų asmenų grupei ar bendruomenei. Šis metodas yra naudingas, jei nagrinėjama institucija ar tam tikra socialinė grupė (teismai, bajorų ar miestiečių luomas). Artimi šiam metodui yra tinklo (*network*) ir jų ryšių tyrimai, kurie taikomi šeimos ar giminės istorijos studijoms (Ruggiu 2007, p. 21). Tapatumo, arba tapatybių, tyrimai, anot istoriko F.-J. Ruggiu, yra galimybė atskleisti asmens ar kelių asmenų supratimą apie patį save. Tai, kaip ir kiti jau minėti metodai, pagilino atskirų socialinių grupių, ypač šeimos, istorinius tyrimus. Šie metodai atvėrė kelią kiek primirštai istorinei

demografijai – socialinių ryšių tarp įvairių šeimos ar giminės narių (tėvo ir sūnaus, vyro ir žmonos, brolių ir seserų ir t. t.) tyrimams socialinių įtampų ir visuomenės lūžių laikais. F.-J. Ruggiu teigimu, dabartinės socialinės istorijos pokyčiai yra glaudžiai susiję su asmens, giminės ir netvirtų, marginalinių ar profesinių grupių – elgetų, įvairių cechų amatininkų, magistratų tarnautojų, nusikaltėlių, pirklių ir kt. – tyrimais. Iš tokių, nesakyčiau, naujų, bet dinamiškai atgijusių metodų sampynos ir tyrimų kryptių, mano nuomone, atsirado egodokumentas kaip naujas istorinis projektas. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio atrodo, nieko naujo neatrasime: juk ir anksčiau, jau nuo XIX a. pradžios, buvo leidžiami ir sykiu komentuojami, nagrinėjami asmenų dienoraščiai, atsiminimai, laišakai, bet jie buvo interpretuojami, komentuojami vadovaujantis vėlesnių kartų vertybinėmis nuostatomis. „Tačiau interpretacijos įvairuoja ir kinta priklausomai nuo kintamų žmogiškosios egzistencijos apibrėžčių. Žiūrovas kaskart vis kitaip žiūri ir kaskart ką kita mato“ (Sverdiolas 2007, p. 108). Kiekvienam epochos egodokumentui būdinga savita struktūra – nelygu, kokia ją rašančiojo socialinė, kilmė, išsilavinimas, profesija, intencija. Taip pat negalime užmiršti, jog kiekvienas egodokumentas yra paženklintas ano meto estetiškos tradicijos, rašymo manieros. Pavyzdžiui, Lietuvos didikas Mykolas Kleopas Oginskis rašė: „Niekada nepretendavau būti rašytoju ir netketinau visuomenei pateikti šių atsiminimų, nes rašiau tik savo vaikams ir draugams. Norėjau, kad jie žinotų apie nepaprastus įvykius, kurių liudininku man teko būti, norėjau, kad jie prisimintų nelaimės, ištikusias tėvynę. Taip pat ketinau paaiškinti gyvenimo principus, kurių visada laikiausi ir savo pavyzdžiu rodžiau, kad tikėjimas, jog stengeisi atlikti pareigas, gali nuraminti net tada, kai likimas tau siunčia nelaimių“ (Oginskis 2010, p. 9).

Skaitytojui egodokumentų skaitymas pirmiausia sukelia empatiją ir estezę – jausminį pasitenkinimą, suinteresuotumą ir skaitymo malonumą. Pateiksiu keletą skirtingų istorinių amžių lietuviškų istorinio teksto ištraukų, kurias galima įvardyti kaip egodokumentus. Tai visų pirma Teodoro Jevlašauskio dienoraštis. „Jevlašauskio užrašai yra ne tik seniausias išlikęs LDK istorinės memuaristikos paminklas, bet ir neįkainojama XVI a. antrosios pusės – XVII a. pradžios vidutinės bajorijos gyvenimo enciklopedija bei to meto bajoro mąstymo būdo ir vertybių sanklodos atspindys“ (Vilimas 1998, p. 13)⁵. Lietuvos gduų bajoras Teodoras Jevlašauskis (1546–1619), stačiatikių dvasininko sūnus, katalikų kunigų globotinis, kalvinistas, turėjęs stačiatikę žmoną ir leidęs vaikus į arijonų mokyklą, Naugarduko teismo pateisėjininkis, reprezentuojantis įvairialypę, daugiatautę LDK gyvenimo sanklodą ir kultūrą.

Šio žmogaus biografija glaudžiai susijusi su to meto jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės permainingais istoriniais ir kultūriniais įvykiais. Cituojamas šio išsilavinu-

⁵ „Jų skaitymas bei interpretacijos gali duoti naujų impulsų šiuolaikinei lietuvių tautinei savivokai, brandesnei tautinei tapatybei rasti. Ištakos mėgins atskleisti kitą, menkai pažįstamą Lietuvą – daugiakultūrę, daugiakalbę, skirtingai tikinčią bei su Dievu kalbančią ir vis dėlto polilogišką, bendrą kultūros erdvę saugančią“ (Kuolys 1998, p. 7).

sio žmogaus dienoraščio tekstas šiuolaikiniam skaitytojui suteikia galimybę nustebti, nesuprasti, susidomėti praėjusių amžių žmonių mąstysena, fobijomis ir t. t.

„Tų pačių metų rudenį (1566 m. – V. B.) Vilniaus mieste buvo siaubinga epidemija. Gyvenau tuomet Vilniuje gana ilgai, lankydamasis pas daktarą Sepčą, kitus kanauninkus ir įvairius žmones, kurie taip pat net per tokią epidemiją gyvi liko. Besikalbėdamas su minėtu daktaru, buvau perspėtas, kad saugočiausi išgąščio, nes (kaip sakė) epidemijos metu ir šmėklos pasirodo. Ir jei kas pasivaidentų (sakė), kad drąsiai eičiau tiesiog priešais ir ginklą prie savęs laikyčiau ir tuomet visa turėsią dingti. O taip nusiteikęs, važiuodamas iš Vilniaus miesto, nakvodamas Dorogove, ir išvydau jau auštant troboje ugninį žmogų. Kai puoliau prie jo, jis irgi manęs link žengtelėjo ir atsidūrė vidury trobos. Tuomet griebiau karščiuodamasis peilį ir smogiau jam, o jis pradingo ir iš naujo vėl tame pačiame kampe pasirodė ir vėl prie manęs artinosi. O aš mečiau į jį kepurę ir atidariau langą, buvo jau išaušę, ir jisai pradingo. Toje troboje (dar) buvo šeimininkas su žmona ir keliaujantis vargeta, bet (viso) to negirdėjo“ (p. 24–25). Dienoraštyje atsispindi XVI amžiui būdinga pasaulėžiūra, tikėjimai, regėjimai, tačiau laikantis istorizmo principo to nepavadinsi tamsiais prietarais.

Istorikė Tamara Bairašauskaitė knygoje *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853): Bajoro viešoji ir privati erdvė XIX a. I pusėje*, panaudodama jo giminės laiškus, dienoraščius kaip egodokumentus, egzistenciškai aprašo iškilaus bajoro Mykolo Juozapo Römerio gyvenimą, jo tremtį ir metus, praleistus kalėjime. Pateikiamos plačios jo ir žmonos laišku citatos parodo jos tvirtą būdą, religines vertybes, požiūrį į vyrą, vaikus, gimines. Savo laiške vyrui rašė: „Mano abejonių priežastis atsirado prieš 10 metų, jau seniai draudžiu sau apie tai kalbėti, tačiau kai kartais naujas įrodymas man primena, kad ji vis dar egzistuoja, nenoromis imu priekaištauti, o tai rodo, kad vis dar myliu tave ir visada pavyduiliauju dėl savo teisių, nors esu brandaus amžiaus, visai nemoku slopinti širdies jausmų“ (cit. iš: Bairašauskaitė 2011, p. 225). Monografijoje istorikė išskleidžia šeimos kaip vyro, žmonos ir vaikų santykių pynę; daug dėmesio skiriama žmonai Rachelei ir jos santykiams su vyru ir vaikais. Laiškuose parodoma moters kaip žmonos vieta bajoro „lizde“, moteris drąsiai išsako savo požiūrį ne tik į šeimos gyvenimą, bet ir pareiškia nuomonę apie vyro visuomeninę veiklą.

Lietuvių istoriografijoje teigiama, kad XIX a. pabaigoje lietuviai buvo kuriam laikui „praradę gebėjimą“ rašyti atsiminimus dėl Rusijos valdžios cenzūros, pobaudžiavinės lėtos visuomenės modernizacijos, lietuviškos spaudos draudimo. Apskritai rašyti lietuviškai pirmuoju asmeniu buvo prieinama tik pavieniams asmenims, o didžioji lietuvių tautos dalis, deja, to negalėjo ir nesugebėjo atlikti. Vis dėlto Lietuvos kultūros istorijoje išliko daug egodokumentų. Svetimos valdžios uždėti apribojimai krašto visuomenei paradoksaliai sudarė galimybes rašyti apie savo ir kitų žmonių gyvenimus „pirmuoju asmeniu“. Kaip pavyzdį galime nurodyti gyvenimo saulėlydyje profesoriaus Merkelio Račkausko rašytus vaikystės ir jaunystės atsiminimus, kuriuose prisimenami vaiko brendimo ir su tuo susiję latentinio homoseksualizmo jausmai.

„Anton Kokšt buvo mažas, gražus, geltonplaukis berniukas, visada, judrus, linksmas <...>. Buvom vienas antrą įsimylėję. Bučiavom vienas antram rankas, veidą, saugodamiesi, kad kas nepamatytų. Smagu buvo susikabinus vaikščioti per pertraukas. Iš ryto susitikę raudonuodavom iš susijaudinimo, man net širdis alpo ir ausyse užė, jį iš tolo pamačius. Žodžiu, buvo visi aistros simptomai. Toji meilė truko ištisus metus, paskui prabėgo tarp mūsų kažkoks šešėlis. Kokšt ėmė tolintis manęs, o susitikę akis į akį gėdindavomės kits kito ir nesisveikindavom, skubėjom nususukti į šalį kas sau“ (Račkauskas 2008, p. 48).

Šalia tikrumu dvelkiančių rašytinių šaltinių, galime pažymėti nemažai „dirbtinių“, konjunktūriškų dokumentų. Didžiausių abejonių kelia atsiminimai, parašyti žmogaus gyvenimo saulėlydyje. Jie dažniausiai būna tendencingi, juos galima išreikšti rašančiojo pirmuoju asmeniu gyvenimo rehabilitacija ir savo veiklos ar pozicijos pateisinimu. Per pastarąjį dešimtmetį buvo išleista nemažai partinių veikėjų atsiminimų, kuriuose autoriai aprašo savo kritinį požiūrį į sovietinę santvarką, tariamus „slaptus“ Kalėdų ir Velykų šventimus šeimoje. Tai galima paaiškinti ne tik žmogaus noru „išlikti“ istorijoje, bet sykiu pateisinti savo biografiją, savo poelgių istorinį prasingumą. Tačiau tokio pobūdžio tendencingumus galima užtikti ir paprastų žmonių atsiminimuose. Pavyzdžiui, viename leidinyje rašoma: „Vyras dirbo Plungės klebono Povilo Pūkio plytinėje, karo metais – lentpjūvėje. Gal 1942 m. jis kartu su mūsų Staselio, kuris tuo metu taip pat dirbo lentpjūvėje, įstojo į partizanus (red. past. – kitomis žiniomis, tarnavo policininku). Nepamenu, dėl kokių priežasčių tai padarė. Priežastis galėjo būti brolis Jonas Šimkus. Rusams užėjus, jis platino atsišaukimus ir iškėlė lietuvišką vėliavą, už ką buvo suimtas ir 1941 m. sušaudytas (red. past. – iš tikro buvo sovietinis aktyvistas ir 1941 m. sušaudytas baltaraiščių)“ (Jurkaitynas 2005, p. 40). Kaip matome, šiuo atveju turime tipišką pasikeitusios politinės konjunktūros atvejį, kai įvykiai „perverčiami“ ir įgauna visai kitas prasmes. Egodokumento komentavimas, kupiūravimas pasitaiko tokio pobūdžio mokslinėse publikacijose. Net, pavyzdžiui, tokio preciziško autorinio teksto požiūriu Tomo Venclovos redaguotuose senelio M. Račkausko atsiminimų komentaruose pažymima, kad egodokumento publikavimas kai kada negali išvengti kupiūravimo – todėl jis praranda autentiško dokumento statusą. M. Račkausko atsiminimų redaktorius Tomas Venclova redagavo tekstą: „Pažymėdamas Račkausko laisvamaniškumą stačiokiška, įžeidžiama tikintiesiems forma – pavyzdžiui, šaipomasi iš Komunijos, piktnaudžiauama žodžiu „prietarai“ ir pan. Tokias vietas kupiūravau, dėdamas laužtinius skliaustus“ (cit. iš: Račkauskas 2008, p. 523).

Kalbant apie egodokumentų tyrimų perspektyvas Lietuvoje, visų pirma iškyla egodokumentų tipologijos problema. Kaip vertinti, struktūruoti įvairaus pobūdžio šaltinius, pretenduojančius į egodokumentų statusą? Kas ir koks yra „aš“, arba rašantysis pirmuoju asmeniu, – ar autentiškas asmeninio gyvenimo liudytojas, falsifikuojamas, ar istorija manipuluojantis subjektyvus praeities liudytojas? Bene pagrindinė

problema šios krypties tyrimuose – tai vientisos, nuoseklios metodologijos stygius, jos neapibrėžtumas.

Vokiečių istorijos teoretikas Jornas Rūsenas įvardija humanitarinių mokslų metodologinės krizės požymius kaip tradiciškai susiformavusių mokslų fragmentavimo tendencijas, siūlydamas naujai atsirandančių tarpdalykinių disciplinų ir naujų metodų tolesnę legitimaciją. „Euristiškai neohermeneutinės pozicijos atkreipia istorinio tyrinėjimo dėmesį į lig šiol „pamirštą istoriją“. Joje domimasi tuo, kas išstumta, svetiama ir marginalu mumyse pačiuose, būtent ir sociokultūrinėje evoliucijoje, ir mūsų pačių gyvenime. Empiriškai šis euristinis projektas pasireiškia didesniu susidomėjimu modernizavimo proceso „nevykėliais“, jo kolonizuotaisiais, taip pat ir mažais liaudies pasipriešinimais, politinio, socialinio ir kultūrinio disciplinavimo tendencijomis. Be to, į akiratį patenka klasių susiformavimo ir individualizavimo procesų apdoravimo kasdienės formos, taip pat ir betarpiškos paliestųjų gyvenimo istorijos patirtis ir pasakojimai“ (Rūsen 2007, p. 144). Be abejonės, egodokumentų tyrimus reikia priskirti kultūros istorijos tyrimų kryptiai. Jų skaitmeninimas ir išleidimas komercializuoja šiuos tyrimus informaciniame globalizacijos amžiuje, egodokumentai, kaip istorinių informacinių sistemų dalis, pasižymi savita tyrimų entropija – jie gali būti lyginami ir tipologizuojami regioniniu, civilizaciniu, globaliniu požiūriu, pavyzdžiui, egodokumentų tipologiniai panašumai ir skirtumai Europos, Amerikos, Azijos žemynuose.

Egodokumentai, kaip savita tyrimų sritis, reikalauja daugmaž vienodų nustatytų metodinių priėgų. Juos tyrinėja istorikai, literatūrologai ir net filosofai. Reikia pripažinti, jog visus tyrėjus skiria tiek metodologinės, pasaulėžiūrinės nuostatos, tiek konkrečių tekstų analizės patirtys. Jei sutiktume, kad šie tyrimai turi būti tarpdalykiniai, taip pat turėtume pripažinti jų demokratiškumą, tikėti įvairių sričių ir mokslininkų solidarumu, kompleksiskai tiriant tuos rašytinius šaltinius, kuriuos vadiname egodokumentais. Sykiu tai padėtų atidžiau pažvelgti į bendras Europos civilizacijos tradicijas, iš kurių viena – egodokumentų panašumai ir skirtumai bei jų tyrimai.

Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje: Straipsnių rinkinys.
Sudarytojas Arvydas Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla,
2013, p. 13–26. – Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultetas, Torūnės
M. Koperniko universiteto Istorijos ir archyvistikos institutas.

Literatūra

- Amelang, James. 1998. *The Flight of Icarus: Artisan Autobiography in Early Modern Europe*. Stanford University Press.
- Bairašauskaitė, Tamara. 2011. *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853): Bajoro viešojo ir privati erdvė XIX a. I pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Bott, Edward. 1971 (1957). *Family and Social Network: Roles, Norms and External Relationships in Ordinary Urban Families*. London: Tavistock Publications.
- Burke, Peter. 1993. *History and Social Theory*. Cornell University Press: Ithaca-New York.

- Dekker, Rudolf, Beggerman, Arianne. 2009. *Child of Enlightenment: Revolutionary Europe Reflected in a Boyhood Diary*. Leiden-Boston.
- Dekker, Rudolf. 2002. *Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*. Hilversum.
- Elias, Norbert. 1939. *Über den Prozeß der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*. Basel: Haus zum Falken 1939, 2 Bände: Band 1: Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes. Erschien als „Vorabdruck“ in Form eines Privatdrucks bereits 1937 in Gräfenhainichen bei C. Schulze & Co. GmbH. Band 2: Wandlungen der Gesellschaft. Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation.
- Figeac, Michel. 2007. Radości i smutki w piśmiennictwie prywatnym wieku oświecenia. In: *Wiadomości Historyczne*, Nr. 6, p. 13–20.
- Gudavičius, Edvardas. 2008. *Visa istorija yra gyvenimas: 12 sakytinės istorijos epizodų: Edvardą Gudavičių kalbina Aurimas Švedas*. Vilnius: Aidai.
- Jurkaitynas: *Truikių šakos Jurkaičių genealoginių ir biografinių žinių lentyna*. Parengė Domas Kauanas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
- Koschorek, Günter K. 2008. *Neužmiršk erškėčių medžio: Vermachto kulkosvaidininko dienoraštis. Rytų frontas 1942–1945*. Iš vokiečių k. vertė Mykolas Šilinis. Kaunas: Vox altera.
- Kuolys, Darius. 1998. Pratarė. In: *Teodoras Jevlašauskis. Atsiminimai*. Iš senosios gudų k. išvertė Neringa Pranckevičiūtė-Lūžienė, parengė ir paaiškinimus parašė Dalius Vilimas. Vilnius: Lietuvių ir literatūros ir tautosakos institutas.
- Mascuch, Michael. 1996, 1997. *Origins of the Individualist Self: Autobiography and Self-Identity in England 1591–1791*. Stanford University Press; Cambridge: Polity Press.
- Miles, Andrew. 1999. *Social Mobility in Nineteenth- and Early Twentieth-Century*. London: Macmillan.
- Misch, George. 1949–1970. *Geschichte der Autobiographie*. Bern: Francke, 7 vol.
- Oginskis, Mykolas Kleopas. 2010. *Atsiminimai apie Lenkiją ir lenkus nuo 1788 iki 1815 metų pabaigos*. Iš prancūzų k. vertė Virginijus Baranauskas. Vilnius: Regioninių kultūrinių iniciatyvų centras, t. 1.
- Porter, Roy. 1996. *Rewriting the Self Histories from Middle Ages in the Present*. London: Routledge.
- Račkauskas, Merkelis. 2008. *Užrašai: Dvidešimt metų (1885–1905) Žemaitijos užkampy*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Ruggiu, François-Joseph. 2007. Historia społeczeństwa francuskiego w epoce nowożytniej (XVI–XVII): Nowe kierunki. In: *Wiadomości Historyczne*, Nr. 6, p. 21–28.
- Rüsen, Jörn. 2007. *Istorika: Istorikos darbų rinktinė*. Iš vokiečių k. vertė Zenonas Norkus. Vilnius: Margi raštai.
- Shapiro, Stephen. 1968. The Dark Continent of Literature Autobiography. In: *Comparative Literature Studies*, Vol. 5, p. 421–454.
- Schulze, Winfred. 1996. *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin.
- Speičytė, Brigita. 2006. Naujasis istorizmas. In: *XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2006, p. 258–283.
- Sverdiolas, Arūnas. 1992. Figūros balsas. In: Vytautas Kavolis. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, p. 3–11.
- Sverdiolas, Arūnas. 2007. *Kultūros filosofija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- Vilimas, Darius. 1998. Teodoras Jevlašauskis (1549–1619) ir jo laikų permainos. In: Teodoras Jevlašauskis. *Atsiminimai*. Iš senosios gudų k. išvertė Neringa Pranckevičiūtė-Lūžienė, parengė ir paaiškinimus parašė Dalius Vilimas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Egodocumentary Research: Origins, Methods, Perspectives

Summary

Key words: egodocumentary, culture history and methodology, Lithuanian epistolary sources, historiography

This article discusses the recent trends in egodocuments research. It emerged as an interdisciplinary subject, seeking a different research strategy after the decline of the French Annales School. The methodological principles of the scholars of this movement – Jacques Presser, Rudolf Dekker, and James Amelang – are presented here, taking a closer look at historiographies and ideological origins, and the development circumstances of egodocumentary research. It is maintained in the paper that egodocumentary research provides opportunity to purify a peculiar source of epistolary research and to establish a more authentic image of historical personality and of a social group. Bearing in mind the lack of scholarly analyses of egodocuments, written both in Lithuanian and the in other languages, in our country, that sort of research has good development perspectives in Lithuanian humanities.